

الکبرى والاکبر

آيدە ايکى مرتبه نشر ايدىاور دىنى، ادبى، علمى و سياسى
مجله اسلاميه در.

محرر و صاحب امتيازى: ملا عالمجان البارودى.

شيفره

t.me/sehifeleribiz
u.u8686@gmail.com

فهرست:

- ۲۹ تفسير — وصيتنك وجوبى، فائده لرى، تيوشلى بولغان هم
ضررلى بولغان وصيتلر. ملا عالمجان البارودى
- ۳۲ شمائل نبى: اهميتى، پيغمبرنى تورليچه تصوير، شمائل نبى
خصوصنده كتابلر. نسب شريف. رسول الله وقتنده اشتان كيوم.
- ۳۸ اسلام مدنيتى نك اثلورى حقنده اجمالى بر حساب: اسلام
مدنيتى نك اجتماعى اثلورى، شرقنك كوتارلوى
محمد نجيب توننتارى.
- ۴۳ بدعت و خرافات: فرشته هم شيطان و جنلرنك وجودى، الهام
هم وسوسلر. عنفى مظفر
- ۴۷ الجد فى الهزل عقل و نقل، تطبيقچيلر، ديسن حقنده.
معاظه كارلر، مجددلر، معتدللر.

«معارف» مطبعهسى قزاند.

КАЗАНЬ

Электро-типографія „МААРИФЪ“

1916 г

الدين والاکبر

۲۴ پی سان ۱۳۳۵ سنه، صفر ۲۴ سهشنبه، ۱۹۱۶ سنه، ۶ دیکابر.

تفسیر

۱۳۵۹

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ

لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ. ۱۸۰

ترجمه: هر گاه هر قایوگزغه اولم یقینلاغانده، مال قالدرسه، آتا و آناسینه و یقینلارینه عدالت برله وصیت قیلو یازلدی. ساق کشیلر اوزره بو راست حکمدر.

فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ

سَمِيعٌ عَلِيمٌ. ۱۸۱

ترجمه: هر کم ایشتمکاندن صوړك اول وصیتنی آلهاشدرسه، گناهسی آلهاشدرغو چیلرغهدر. البته الله (سویلمیش سوزنی) ایشتمگوچی و (قیلغان اشنی) بیلگوچیدر.

فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ أَثْمًا فَاصْلَحْ بَيْنَهُمْ فَإِثْمٌ عَلَيْهِ

إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ. ۱۸۲

ترجمه: هر که سنه موصینک یا گلشوروندن، یا که گناهلی وصیت قیلوروندن فورقوب آرالارینی (وصیتده اوزگارنوروشنچه بولسهده) اصلاح

ايتسه آڭا گناه بولماز. البته الله (موندای قصورلارنى) بىارلىقافوچى
(اصلاح نىلا گوچىلرگه) رحمتلى در.

شرح وتفسير: الله تعالى اشبو اوج آيت برله بندەنك ماتينه
متعلق الوغ مسئلەلرنى جوامع الكلم سبيلنچە بيان ايتكان. بو آيتلرنك
شرحلرنده بر نيچە مسئلە آڭلانادر.

(۱) وصيتنك واجب ولازم بولمقى، «كتب هليكم» «سزگه يازلدى»
ترجمەسندە بولمقلا، بندەنك موبيننه تشونى، آنك اوستينه تمام يازلوني
آڭلانادر. كلەچك آيتدە روزە خصوصندەدە نىق واجب وفرض بولوني
«كُتِبَ» ديو تعبير ايدلگان. صحیحیندە ابن عمر روايتلە رسول الله
صلى الله عليه وسلم نك «ما حق امرئى مسلم له شىء يبیت ليلتين الا
ووصيته مكتوبة عندہ» (۳) حديثى هم وصيتنك وجوبينى افادە قىلادر.
وصيتنك جهة معقوليتى:

بندەنك مدة حياتندە اسباب معيشت برله اشتغالى سببلى بايتاق
اشلردە غفلتى وقصورى بولادر. موبينندە بندە حقلرى والله حقلرى بولوب
اوتارگه فرصت تابماز، يا كە نفسينه غلبە قىلا آلماز، اخير كوننك مالندن بر آز
حصه سببى بعض وجوه خيرگه صرف ايتوب آخرتندە فائده سببى كورمك بولور،
بقينلارينه بر آز حصه تعيين ايتوب صلئ رحم ثوابينه ابرشك بولور،
وارثلرينه تقسيم تركەدە احتياط وهدالت اوزرە بولوني تا كيدكە محتاج بولور.
شوندای سببلردن بندەنك قصورلرينى وصيت برله قابلاو ايچون
الله كيك رحمتى برله اشبو وصيت امرينى بازغان وآنى الوغ فاعده ايتكان.
(۲) وصيتنك وجوبى حضور موت وقتندە، يعنى فارتلق وضعيفلك
وخسنه لك كى اسباب موت ظاهر بولغان وقتارده در. بوخسه بالفعل بندە
معتضر بولوب غرغره حالينه كىلگەندە كى وصيت معتبر دگلدن.

(۳) «نرسەسى بولغان مسلمان يازلمش وصيتى بولماينچە ايكى كىچەدە اوتكاره اسين»

ديهكلىر:

(۳) وصيتده خيىرنى ترك ايتسه دېمىشدر. مفسرانىڭ موزلر يىنه بىنا خيىردىن مراد مالدىر. اكثر علماء مال كئير مراد دېمىشلردىر. يعنى وصيتدىن سوڭرە وارثلارگە فائىدەلانوراق درجەدە مال قالوراق بولسە وصيت تېوشلىدىر. يوخسە تركەدە مال آز بولوب وارثلار اوزلر يىنه تېىگان حصەلر بىرل فائىدەلانوراق بولماغاندە وصيت قىلمايىنچە بارچە مالنى وارثلار فائىدەسىنە قالدۇرۇق اولى كورامىشدر.

(۴) والدىن وافر يىن گە وصيت تېوشلىگى آيە موارىث نزلدىن الك بولغان. آيت موارىثدە والدىن وسائر قىرىلرىنىڭ حصەلرى بىيان ايدىلدىگىدىن آنلار ايچون وصيت واجب بولمايدىر. بعضىلار حالە كىردە قالغان والدىن حقندە، مىراثدىن حصە دار بولماغان افر يىن حقندە ھنوز آيتنىڭ حكى جارى دېمىشلر.

(۵) وصيتدە بالمعروف بولماقلق شرط ايدىلمىشدر. يعنى وصيتدە بىتون وارثلارگە ضرر اېرىشىدىرمەو، حد شرعىدىن تىجاوز قىلماو شرط ايدىلمىشدر. وصيتدە مالنىڭ ئىلئىدىن (اوپدىن بىردىن) آرتىق دە صاحب مالنىڭ تصرفى درست دىگىلدىر. بىنا ئاليە نصف مالى بىرلە وصيت قىلسە گناھلى بولور. ۋەم ئىلئىدىن آرتىق قىدرىدە وصيت نافىد بولماس.

شرعا ممدوح. ۋە مستحسن بولغانى ربيع مال (مالنىڭ چىرگى) نى وصيت بىرلە اكتفاء قىلور. بو آيت حكىمىنە بىنا مالنى وارثلردىن قىزغانوب وجوھ خيىرگە وصيت قىلماق ممدوح دىگىلدىر.

رسول الله صلى الله عليه وسلم نىڭ «وارثلرگىنى بايتوب قالدۇرماقك آلارنى محتاج و فقير قالدۇرماقكدىن خيىرلىدىر» مضمونىدە حدىشى صحيح و ثابتدىر. شونلىقدىن وصيت بالمعروف بولماسە، وارثلارگە ضرر ايدىرلك با بعض وارثنى بعضىدىن وجە شرعىدىن تىرجىع ايدىرلك وصيت ايدىلسە وصيتنى اوزگارتىو، حد شرعىگە قايىنارو تېشىلىدىر. اوچونچى آيتنىڭ

مضمونى دە شولدر. اما وصيت مخالف شرع بولماقدە انى الماشدرو هم اوزگارنو حرام والوغ گناهدر.

وصيت ضررلى روشده بولسه تعديل اينهك، اوزگارنو بحد شرهينگه قايتارمق ممكن - بولغانده - تېوشلېددر. امام نسائى ابن عباس آرقىلى رسول الله (صلى الله عليه وسلم) - ن روایت اينكان: «الاضرار فى الوصية من الكبائر» «وصيتده ضرر اينهك الوغ گناهدردن» دېمكدر. ابن حجر مكى تفسير ابن هادلدن كوچورگان: «وصيتده اضرار كوب تورلى بولور. ثلثدن آرتق برله وصيت، وارثلرندى مال قاچورو ايچون اصلسز بورچ ايله افرار، يا كه المافان الاچقنى آلدنم ديو افرار، يا كه نرسه سيني اوچسوز بهاغه صانو يا كه آرتق قيمت بهاغه آلو كى اشلى وارثلردن تېوشلى حقلرىنى منع ايچون بولغانده درست دگلددر». مذکور نوعلر موسى طرفندى بولورلق جنف واثم اشاردر.

تميمه: ابو داود ابن حبان رسول الله (صلى الله عليه وسلم) روایت قىلغانلر: كشيكنك اوز حباننده وصحتنده بر درهم صدقه قىلمقى مهاتنده (وصيت روشنچه بولا) يوز درهم صدقه سندن خىرلېددر.

ملا عالمجان البارودى

شمائل نبى صلى الله عليه وسلم.

شمائل خلق و طبيعت معناسينه اولان شمائلنى جمعى اولوب اخلاق معناسينه توغرى كلسه ده عرف معنئىن ده رسول الله (صلى الله عليه وسلم) اخلاق حسنه سينه دال اولان اعضاء جهيل و قيافته مقدسه سينه اطلاق اولنهراق استعمال ايدلهدر، مدلول اسمينى دالغه اطلاق قىلندى (۱). هر قاىو مسلمانغه رسول الله (صلى الله عليه وسلم) و اخلاق و اوصافى برلده تانو زياده

(۱) تزان عوامينك بريازولى لوحهنى شمائل ديهرك ديوارلرينه اصولارى اصل فعللرى سارتين بر بدعت بولوب اسم پيرولرى جهالتدر.

بصیرت، و تقویة ایمان، و نأکید محبت ایچون لازم کورامشدر. بلکه هر قایو مسلمان اوزینک ایمان و اخلاصی اقتضامنجه معرفت مذکورونی اوزینه تیوشلی وظیفه بلهدر (البته بلورگه تیوشلیدر).

بر مسلمان حضرت محمد که (صلی الله علیه وسلم) ایمان و اعتقاد ایتوب آنی اوزینه مقتدی بهوهادی توتوب قلبینک ایکن ایچنده آنک حقیقده فدایی خلوص و محبت صافلابده آنک شکل و قیافتینی، و مبارک شمائلینی بله ای بورسه، بلو و اوگره نو ممکن بولا تورب. التفاتسز بورسه، آنک مذکور ایمان و محبتینه بتونلای منافی بولمسهده آکا عیبینک الوغ قسمی یو کلانه، محبتنده صداقتسز لک وهمی یونهلهدر.

حتی بعض ساد مسلمانلر اجمالی محبتلری اقتضاسیل من غیر علم شمائل شریفهنی اوز کوزلری اوگره ننگان، اوز عادتلر نچه مرغوب بولغان روش اوزره تصویر ایتهلر، لباس مبارکنی هم اوزلریینک سیو کلی آدملری لباسنده توهم ایتوب کما ینبغی تانودن براق نوشهلر. مثلاً بوزنک قزان و بلغار تورکلری، البته علم سیر و شمائلدن بی خبرلری، رسول اللهنی قرغان باشلی، زور آق سقاللی، یشل چاپانلی، زور آق چالمهلی دیو تصویر ایتسه حاللرندن برده براق دکلسر. بر تورکستانلیدن صوراساگده البته حضرت پیغمبر شول روشده بولغاندر دیه چک. علوم اسلامیه دن بعید متعصب نادان مستشرقلرنک (۲) خلاف حقیقت تصویر قیلولاری محل تعجبده دگل.

بر عالم: رسول الله صلی الله علیه وسلم ایکن باشینه بقینلاغان و سالونغان قاره ساچلی بولغان. غالباً اعرام وقتندهغی کبی ایکی جبهه کیوب بر سیننی بیلندن، ایکنچپسینی ایکنه سالغان وهکذا دیو بیان

(۲) الکلر ده مستشرقلردن بر سیننک روسچه قرآن ترجمه سی یاننده رسول اللهنی آق سقاللی بر قارت بدوی قیافتنده یساغان رسمینی کورب «خطا تصویر ایتکان رسول الله صاغلام بدنلی توگاره ک قاره سقالنده بر نیچه بر توگی کنه آغارغان بولغان» دیب مالک نسخه گه ایضاح بیرگان ایدم.

اينسە شمائل شريفەدن بى خىر لىكلىرى سببىلى استغراب ايدە چىكر، ھتى
 حاج مادە سىندە اوز مالمو فلر بىنە خلاف بولدىقندىن انكار ايدىرك بىوك
 قباحتىكە توشە چىكر. معاذ الله. والجمال رسول الله ده بولغان روشنىك كرىك
 قباقتى كرىك ھادىتى و كرىك لىباسى نىك بىر سىنە گنە انكار ايتو شىرعا
 بىوك عىب و بىوك گناھىر، ھتى بل تور ب انكار و عىب اينسە خوفى كىر بار دور.
 يقىن كونلردە بىر مناسبت بىرلە ۱۳ نچى سان مجلە دە رسول الله وقتىندە (صلى
 الله عليه وسلم) اشتان كىو بولمغانلىق ذكر ايدىلگىچ بعض مطبوعات
 ياتىندى و بعضىر استبعاد ايدىرك منصفانە استفسار ايلە مراجعت ايتدى.
 و حالا كە علم شمائل و سىردىن آرزىنە آ گاه كەسنى بو مسئلەنى بلورگە
 نىوش ايدى (۲) دىن تانودە ايك مهم اش رسول الله نىك (صلى الله عليه
 وسلم) سىرتى و ھىوم احوالى، و صحابە نىك سىر و احوالى، ھتى مطلقا
 ھرب احوال و ادبىياتىنى بلو و بىخشى درجەدە خىردار بولودر. بو بابدە
 غافل آدم كىو مسئلەنى آ گلاودە خطا ايتوب عىبلى و گناھلى بولمىقى احتمالدر.
 شونلقدىن عالم اعلام عالملىرى الك زماندىن بىرو شمائل نى دە
 كتابلار تالىق ايتكانلر. رسول الله نى ھر باغى بىرلە امتكە ياخشى تانتورغە
 ترشقانلار. محدث ابو عىسى ترمىنى يالغوز شمائلدە، قاضى عىياض
 يعصبى كىبىلر شمائل و سىرتى جمع ايدىرك بىك فائىدەلى كتابلار يازغانلار.
 ترمىنى شمائلنى قىسقەلغى بىرلە بىك گوزل تىرتىب ايدامشدر. ھر قاىو
 مادەنى بىخشى سىندلر بىرلە اثبات ايتىشدر. شونلقدىن بىر مەك يلىدىن
 بىرو آنىك كتابى اشبو بابدە ايك معتبر و ايك مفىد كتاب كورلوب
 علماء دىن قراۋە و درسا و شىرھا آندىن استفادە ايدە كلىمشلردر. آنىك
 شىرھلردىن ابىن حجر مكى، و ملا ھلى القارى، و شىخ ابراھىم الباجورى
 شىرھلىرى ايك مفىد شىرھلردىر.

بغارى و مسلم كتابلىرى كىي كىتپ احادىشدە سائر ابواب اىچىندە

(۲) بو مسئلەگە اشبو ساندە قىسقەچە اىضاح بىرلە.

شہاٹل شریفہ ذکر ایدلمشدر. متأخریندن جلال الدین السبوطی الجامع الصغیرده، شیخ ضیاء الدین احمد الکشفانہوی راموز الاحادیثده ہم بالتفصیل ذکر ایتمشلردر. فقیر مبتدیلر گه حاللری ودر جہلرینہ کورہ بو بابدہ آشناقی ویر مک ایچون اربعینات متسلسلہده کتاب اولدین بر اربعینده شہاٹل شریفہدن وعادات مبارکہدن بر آز ذکر ایندم. بو قدردن لذت آلوب کبرہ گنچہ ازونراق معلومات حاصل ایدر گه رغبت و جہد اینولرینی امید ایندم، ذکر ایدلمشی شہاٹل حدیثلری آز بولدقندین بوبابہ و باب منامی ده یئنه بر اربعین علاوہ قیلحق بولدیم. حدیثی ذکر ایدلمگان مسئلہلری ده، بشقہ حدیث کناپلری وفقنچہ، شرحده علاوہ ایتدک بولدیم. واللہ ولی الہدایۃ بناء علیہ اوشبو ابکی اربعین شرحلری بر لہ فسقہ غنہ مستقل بر شہاٹل کتابی در جہ صندہ بولسه کبرہک.

نسب شریفی:

شہاٹل شریفہدن الک نسب شریفینی وتاریخ ولادتینی ذکر مناصب کوریلدی بوبابہده وهم مولد بیرامی عقندہ تفصیلات ۱۳۲۴ سفہده نشر ایدلمش برنچی سان مجلہ مزده کیچکان ایدی. صعبیح بخاری ده ذکر ایدلدیکینہ کورہ نسب شریفی:

هو سیدنا ابو القاسم محمد بن عبد الله بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف بن قصی ابن کلاب بن مرة بن کعب بن لؤی بن غالب بن فہر بن مالک بن النضر بن کنانہ بن خزیمہ بن مدرکة بن الیاس بن مضر بن نزار بن معد بن عدنان.

رسول اللہک نسبی اسماعیل پیغمبر گه (صلی اللہ علیہ وسلم) ابرشہدر. لکن عدناندن بوقاری اسملرده اختلاف بولغانغہ رسول اللہ اوزی ده ایشبو عدنان باباغہ قدر گنہ بیان ایتکان.

اشبهو نسب شريفنى بلمك كوركام ومستحب اشدر. بعض علماء
 هاشم كه قدرينى بلو هر كهگه واجب ديمشدر.
 آنا طرفى: رسول الله نك انامى آمنه (۱) بنت وهب بن عبدمناف
 بن زهره بن كلاب بن قصى در. عبد الله آمنه نك احلا نفاچ رسول الله توغانچه
 شامغه تجارت برله كيتوب بارغانده مدينه ده وفات بولوب قالغان.
 رسول الله نك ولادتى: تاريخ ميلادى و رومى ايل ۵۷۱ سنه ده آپريل
 ۵۲۰، ربيع الاول آيينك توقزند (۲) دوشنبه كون تاك وقتند مكه ده رسول الله
 صلى الله عليه وسلم توغمشدر. باباسى عبدالمطاب محمد ديه اسم و يرمشدر.

رسول الله وقتند اشتان كيو.

رسول الله نك (صلى الله عليه وسلم) سراويل (اشتان) كيهك مسئله سنده
 اهل سيرانك اختلافى بولسه ده معند به و راجح قول اوزه كيهكى ثابت
 دگلدن. اشتان اصلنده عرب كيوملرندن بولماينچه صوڭ اختلاف كو بايد كه
 عربلرگه بشقه لاردن كركان كيوملر جهل سنكندن.
 هر قوم نك مى عادتى اجنبى اختلافندن براغراق تورغان قريه
 خلقنده سافلانو چانراق بولغانغه، چن مى عادتلر ينى بوغالتماغان، اوزگار و گه
 تش و ترناق برله فارسى تورغان بدوى عربلر ده هنوزده اشتان بيك آز
 ياكه يوق حكمنده در. بتاء عليه تمام سادلك، عادة اعاجم امثالى
 تكلفاتندن صاف و عارى روشده فورلغان اسلامده باشده اشتان
 شائع بولماوى برده عجيب اش دگلدن.

حديث كتابلرندن امهات ست ايچنده رسول الله نك بايتاق سپر

(۲) بعض كشيلا امينه ديويالار سويليلر خطادر درستى اسم فاعل صيغه سيله آمنه در.

(۳) ۱۲ نچيده توغان ديوشهور ايسه ده اهل حديث و اهل تقويم قاشنده توقزند بولمقى

وھركاتى، كيوم وسالوملارى بىلەن ابدلىگان، اھتتاي كېدىكى اصلا بىيان
ابدلىگان. بلكە اكثر اجادىتىدىن كېمىدىكى آكلانوب تورادر.

شونلقدىن قىسطلانى «المواهب اللدنيہ» دە، اشبو بابە: بعض علماء
كېمادكىنى جزم قىلغان، نووى «تھذيب الاسماء واللغات» كىتابىدە عثمان
رضى الله عنه جاھلىتدە واصلامدە اھتتاي كېمادى مگر شھادتى كۈندە گنە
كېدى» دېدىكىدە رسول الله نىڭ كېمەرىنە دلالت ايتەدر. چونكى اصحاب
اتباع سىنە نبويە وسىر ھەرىفە گە ھەرىفەرى ايدى» دېگان.

بوسوزار سوگندە قىسطلانى ابو يعلى نىڭ اوزون حدىتىنى كوچورە.
بىزدە اھتىباب مسئله ايچون تىرجەمە سېنى كوچورامىز: ابو يعلى موصلى
بىك ضعيف سند ايلە ابو ھەرىرەدىن (رضى الله عنه) روايت ايتە: بىر كۈن
رسول الله (صلى الله عليه وسلم) بىرلە بازارغە كىردى رسول الله بىزىلارغە (۲)
اولطرب بىر اھتتاي ساتىن آلدى آقچە اولچاۋچىك (۳) «اولچە و آرتق
قىل» دېگەچ اولچاۋچى، موندەى موزنى براودىن دە اھتتاي يوق، ايدى
دېدى. ابو ھەرىرە ايتە: كىشىگە اوزىنىڭ پېغىرىنى تانوماو عىب دېدىم.
بىس وزان (اولچاۋچى) مېزانىنى تاشلاب رسول الله نىڭ قولىنى اوبىك
بولغان ايدى، رسول الله صلى الله عليه وسلم قولىنى تارتىدى «بو عىبلىر
پادشاھلرىنە قىلا تورغان اش، من پادشاھ دگل، اوزگۈزدىن بىر كىشى»
دېدى. سوگۈرە آقچەنى آفر ايتوب كەملى ايدوب اولچاب بىرگەچ رسول الله
اھتتاينى آلدى. ابو ھەرىرە ايتە: رسول الله دن آلوب كوتارمىك بولغان
ايدىم بىرمادى. عاجز وضعيف بولغاندە كىشى اوز نىسە سېنى اوزى
كوتارگان بېخىشى دېدى. مېن ايتدىم «بىنا رسول الله اھتتاي كېسگەو»

(۲) بىزار بوز و قىزىك مال ساتوچى.

(۳) الك آلتون و كەوش آقچەنى مئقال بىرلە اولچاب يورتكانلىر. تفاوت اھتمالى

بولغاندە رىبادن ساقلانوب ايچون شولاي تىوش بولادىر. رسول الله صلى الله عليه وسلم آقچە

تولاگاندە بازارنىڭ اولچاۋچىسىنە «زىن وار جە» دېگان آقچەنى باھىدرو بىراق اولچە دېمىكدر.

پندى «بلى حضرتده وسفرده كېچە وكوندىز كېمە، سىز بىرلە بېورلدىم موندىن
 آرتق سائر نرسە تابمادم» ديدى.
 بو حديثنى ابن حبان ابويعلى دىن ضعفاء قطارنىڭ اخراج ايتكان (۴)
 طبرانى اوسطده دار قطنى افراده عقيلى ضعفاءدە ذكر ايتكان، مئادە
 ضعف يوسف بن زياد واسطى در. لىكن اصل شراء صحيح وثابتدر،
 بارى ضعف وشبھە كېمە گندە گندە. صاحب هدى (ابن قېم) كېلگان بولور
 كېمەسە آلامز ايدى، آنك زمانندە اشتان كېلەر ايدى دېگان. لىكن
 ابو عبدالله الحجازى شفاء حاشيەسندە صاحب هدى نك بو سوزىنى قلم
 خطاسى دېمىشدر.

اسلام مدنيتى نك اثرلىرى حقندە اجمالى بر حساب

تەھيىد.

«الھلال» دن

بر مدنيتنك اثرى شول مدنيت وقتندە بولغان باشونك تاثيرى
 بىرلە سوگندىن ظھور ايتكان اجتماعى، ادبى و عمرانى قالدق نرسەلىرى
 بولادر. بو كوز گاچە دوام ايدوب كېلگان ھر بر مدنيتنك، حتى تارىخ
 زماندىن لك بولغان نوملرنك دە اوزىنە مخصوص قالدرفان اثرلىرى بار.
 بونلارنك كوبرەكى بىرلگان بنالر، ناشلرغە قازىلوب باصالغان چەورلردر.
 دىنى و اجتماعى اثرلردىن، عصرلردىن بىرلى توارثا كېلگان ايدى دە
 معلوم بولمغان عادتلر، جانلارغە اشانوب، بولدىز وباشقە نرسەلرگە عبادت
 قىلوكى اعتقادلر (*) اوطنى اختراع، ايكەك پشرو، توزنى كشف

(۴) ضعيف حديث آنيق دليل بىرلە ثابت بولغان حكمنى تقويه و فضيلتىنى بيان
 ايچون مقبول بولسەدە باشلاب بر حكمنى اثباتدە كافي دگلدەر.

(۵) جانلرغە، معبودگە اعتقاد قىلوكى بشرىتنك ايتداسندىن بىرلى كېلگان فطرى
 عقيدەلر بولووى بو حاللردىن آكلانا، معبودنى معرفتدەگى خطالرىدە كورينوب تورادر. مترجم.

قىلو، آش قاپىنانو، جب جگرلەو، بەز نوقو، نگوچىك كىيى صنعنلر،
ئاولارغە ئاغلارغە قازوب باصافان ابولر، آغاچ ومعدنلردىن اھلەنگان
قوراللر جەملەسى تارىخ زمانىدىن الك كىلوب كىنكان ملنلرنىڭ قالدۇرغان
اثرلر بىدر. بو نۇسخەلر تارىخ اېرىتمىگان عصرلر دەدە مەنىت بولغانلىقنىڭ
دەلىللر بولوب، لىكىن ايلرن بىلو مەكىن دىگىلر.

تارىخ زمانى سوڭىدە مەنىتلىنگان ملنلرنىڭ بو كوناگاچە دوام
ايدوب كىلگان اثرلر بولدى: فېنىقە ملنى حروف مەجائى وضع
ايدوب، كىسب وتجارت اېچون بولغان سىفرلرنىدە شىرق وغربدە بو
حرفلرنى تاراتقانلر، بونلاردىن ياوروپادە يونانلر، آسيادە كىلدانلر، يەنە دە
عربلر اخذ ايتىكانلر. بو فرىقلردىن - بونلاردىن - ياوروپا، آمىرىقا
آسيا غنى ھىند وفارس كىيى مەنىت دىنباستىدە شامى بولغان تورلى
خطلر - يازولر - حاصل بولغان. بوگا باشقە بو ھىكوندە استىعمالدىن
چىققان اېسىكى يونان، قىرىس، بطرا، نىمىر، وباشقە بىرلردە كىيى بىرلىگان
بىنالرنىڭ قالدۇق دىوارلر بىنە نقش ايدىلگان فېنىقە اسىملرى ھىنوز جوبال
ھىغان خطلر بو حرفلرنىڭ اصل بىنە دەلىل بولالر. يەنە فېنىقە لىبلرنىڭ اثرلرنىدىن
مىلاحلك، نجارت واستىعمار اېچون سىفرلر، مەدىن قالدۇقلىرى آلەلرنىڭ
نەتىجىلىرى كىيى شىبلر دىر.

مىصر قەدىم مەنىتى اثرلرنىدىن عبادت ھىكللرى، عبادت اورنىلرنىدە
نەتىجىلىرى وضع ايدوب، اېسىكى نۇسخەلر ياندىرو كىيىلر؛ سوڭرە بو كىيى
شەردە يونانلر بونلارغە تەقلىد ايتىكانلر، ھىلمى اثرلرنىدىن زراعت، تىشرىج،
نەبائات ھىلملرى، ھىلم تىشوىر؛ دىنى اثرلرنىدىن كاھىنلىك، تىشلىت، تەقىبىس،
اجتماعى اثرلرنىدىن بىنولر، موپىنچىق - خىستە - لىر كىيى شىبلر دىر. مەبەسى
اثرلرنىدىن مەھلرى ھىكومىتلر تىشكىل، ھىسكىرلر تەنظىم قىلو كىيى اشلىر،
ھىمارت كە دائر - اثرلرنىدىن ھىرام وباشقەلر.

آشورى ياخود كىلدانلرنىڭ مەنىت اثرلرنىدىن طب ھىلمى - بو

علمنىڭ امامىن ئانلار وضع ايتىكانلار - علم ھېسەت، علم نجوم و سحر
كېى ھىلملار. ھىمارت كە دائىر اثرلارنى ھىرانىدە مشھوردر.

اسرائىلىلارنىڭ مەدەنىيەت اثرلارنىڭ ھىرانى اثرلارنى كۆپ يوق. دىنى
ئىلارنىڭ تورات، شىرائىم، توحىد، گرەھ بو اثرلار ئانلارنىڭ اخىراھارى
بولمايدە، بو اثرلارنى نىشر ايتىكانلار، دىنى تەلىمىلار بوڭا بنا ايدىلىشىدۇ.
آرالارنىڭ كۆپ پىغىبىرلەر ظھور ايدىدۇب اھمال بىشر بەنى اصلاح قىلولىرى،
دىنى اثرلارنىڭ نىدر.

يونان قەدىمكى، مەدەنىيەت اثرلارنى كۆپ. اجىمائىي اثرلارنىڭ روابات
تارىخىيە مىلا الپادە، مىتولو جىيا كېى. بونىدە آلەلارنىڭ تىناملى، جىسد -
لغولارى، مەرتىبەلەرنىڭ تىفاوتلىرى كېى تىخىلات تىسوىر ايدىلىشى. ھىلمى
اثرلارنىڭ فىلسەفە، منطق، مەدرىسە كلىپەلارى، ھىلمى نىدوولارى، فون تەمىشەل -
تىياتر - علم نىقوش، خىطىبلىق، مەھامىلىق، مەسابقە، رىياضى اوبونلار، دىيەوفىراطى
نىكرلار، جەھورى ھىكومەتلەر و باشقىلەر كېى. ھىرانى اثرلارنىڭ اوز بىرلەرنىڭ كى
بىنالىغە باشقىلەر، بىتون باور و پاننىڭ مەرضلارنى موزە خانەلارنىڭ تولدۇرغان اثرلاردر.
رومانىلارنىڭ مەدەنىيەت اثرلارنىڭ ھىلمى اثرلارنى، اوزلارنىڭ كۆپلىگىنە
اوزاق زىمانلار دواملىرىنە نىسبەتەن آزدۇر. چۈنكى بونلار يونانلارنىڭ ھىلمى
وفىلسەفىلەرنىڭ اخىد ايتىسەلەردە لىكىن سىياسەت، مەدەنىي قانۇنلار بىرلە آرتوق
شىغىللەنوب، بو كۈندە باور و پادە اجىمائىي، سىياسىي نظاملىرىغا اساس بولغان
كۆپ قانۇنلار قالدۇرۇشلىرىدۇر. بو سىنىپلارنىڭ وضع ايتىدىكى قانۇنلار ايكى
مشھورلارنىڭ نىدر. استىقلالى و جەھورى قانۇنلارنى، انلارنىڭ يەراڭگان
ھىكومەتلەرنى اوستىنە قورۇلغان بو كۈنىڭى باور و پادە و باشقىلەر ھىكومەتلەرنىڭ
نظاملىرىغا اساس بولۇشى، ھىسكرلىك نظامى و انلارنىڭ ادارە و تىورى
نىسپەتەن كۆپلىگىنە ھىلمى اثرلارنى اساس دەستۇر توتىلىشىدۇ.

رومانىلارنىڭ ايكى ھىلمى اثرلارنىڭ لاتىن لغتى، بو لغت ھازىر كى

اغىلار آراشندە آبورم بىر لغت بولوب يورمەسەدە، لىكن ياوروبا لغىلار يىڭ ھەر بىرىنە كىرىدىن، بو لغىلار دە لاتىن سوزلارنىڭ بىنۇن كۆپىنچە، بەعضى اوزگار تىل بولوب كىرگەن سوزلار، تىكىپ لىر كۆپىدىن. ھەرقانداق ئىشلەرنىڭ سىراپىلار، يەرلىك بىناكارلىق قالدۇقلىرى ۋە مەزھۇر ھە قۇبۇلغان ئىشلەرنى كىيى نەرسەلەردىن.

بو نەرسەلەر، تورلى عصرلەردە كىلۇب كىتىكەن ايسكى مىللەتنىڭ مىدى ئىشلەرنىڭ مىثاللىرى بولادىن. بو نەرسەلەرنى، اسلام مىدىنىنىڭ ئىشلەرنىڭ بىيانغە تەھىد - زەمىن ھازىرلىك - اىچۇن سۆيلىدەك.

ئىشەن مەرادىمىز: ايسكىدىن بىرلى بو كۆنكەچە دوام ايدوب كىلگەن، ھازىرگى ھىيات اجتماعىيەتەرگە تەئىر ايتىكەن نەرسەلەردىن. بىر زاماندا مىدىت ظەور ايتىكەن اورىن بولۇپدە، بو كۆندە ئىشە قالمىغان، ھەرقانداق تەئىرى كۆرلەمگەن شىلەر، بىز سۆيلى تورغان ئىشە بولمىدىن.

اسلام مىدىنىنى، اوزىدىن كىكى مىدىنىلەرنىڭ ھەر بىرىدىن ئىشە كۆپ قالمىغان، ھەرقانداق تەئىرى آرتۇق بولغان مىدىت بولادىن. ايمىدى بونى بىيان اىچۇن اسلام مىدىنىنىڭ ئىشلەرنى اۈچ قىسىم كە آيىرغە بولدىق: اجتماعى ئىشلەر، ھەقىقىي يا ادبى ئىشلەر، ھەرقانداق بىنا ئىشلەر. بولارنى اۈشبو تىرتىب بىرلە سۆيلىدەك بولامىز:

I

اسلام مىدىنىنىڭ اجتماعى ئىشلەرنى.

بونى سۆيلىدەرگە كىرىشۇدىن كى بو مىدىنىنىڭ ھەرقانداق تەئىرىن بىلور اىچۇن اسلامدىن كىرگى جەمىت بىشە ھالىنە بىر نەزەر قىلورغە تىبۇش بولا: اسلام ظەور ايتىكەن زاماندا مىدىت دىئاسى اورتا دىنگىز تىرەلەرنە، فارس ۋەزىن دىنگىزلىرى ۋە قارا دىنگىز چىتەلەرنە چىكلانوب، بولارغە باش بولورغە ايكى دولت نزاغلاشۇدە ايدى. بو دولتەرنىڭ بىرى غەربە

بولغان نصرانى روما دولتى، ايكنچى سى شرفده بولغان مجوسى فارس دولتى ايدى. بو ايكى دولت آراسىندىغى حدود - چېكلر - ايكى طرف ھىكەرلى اوچراشا، قانلرى سىل كىي آغا تورغان اورنلر ايدى، دنيا بتونلاي قارانغولق اچىدە، نصرانىت تورلى فرقه لر گه آپىرلو، ضعيفلك كىلو سىبىل نىگىزىدىن قوزغالغان، عقىدە و مذهب لر جوهردىن عرض غە، معنى دن لفظه آلىش نغان - معنى اصل عقىدە لر اورتنى بىلوپ عارضى نرسە لر عقىدە و مذهب اورنن طوتقان - ايدى. اگر اسلام قىيام ايتىنگان بو دولتلر گه ضربه ياصامانغان بولسە، بونلار آراسىندە صوغش ھەمان دوام ايدىوب فى الاخير برسى ايكنچى سىبە غلبە قىلوپ بتون سلطنتن، دىنن تەھىم و نىش ايتىكان بولور ايدى، فارس لر غلبە قىلغاندە شام، مصر و ياقن شرقنك باشقە اورنلرندە مجوسلك قائم بولور. روملر غلبە قىلسە اھواز، كرمان و خراسان دە نصرانىت نىش ايدىلگان بولور ايدى.

شرقنك كوتارىلوپى.

روما دولتى كوپ عصرلر اق دىنگىز چېتلر يىنە خواجە بولوب توردى. آنك علملرى شام، مصر قلعه لرى اوستىدە، شەالى آفرىقا تىرەلرندە قويىلغان ايدى. بو يىرلرنك آرغى ياغىندەغى مغرب بلادىنك بىك آزى غنە معلوم بولوب گوبا آفرىقا قطعەسى يوق ھكەندە، با آنلارنك اھالىسى انسان جنسندن توگل، ظن ايدىلمىدە ايدى. بو قطعە دن ايشتىلگان خىبرلر، بىزنىك، مرىح، زھرە سىكەسى ھقندە ايشتىل كەز خىبرلردن فرقى دگل ايدى.

ايكنچى جەنن، فارسىلرنك سىد، اوقيانوس دىنگىزلر يىنك آرغى ياغىندىن خىبرلرى بىك آز بولور؛ صوغش تالاش اىچون بولمىغاندە بو ياقنك اھالىسى اورنلرندىن قورغالماز بورەزلر ايدى. عام ايسە تار بر اورنغە معصور، خواصدىن آزغىنە طائفە گە مخصوص بولوب دنپانك باشقە اورنلرى ھوما فترت و جھالت اچىدە ايدى.

اسلام ظاهر بولغاندىن سوڭ عربلار بو مەلىكىتلەرگە ھىمە ايدوب، بو ايكى دولتنىڭ نامرلارنى تترەدى. لىكىن فرصت اوتىكانچە اويغانوب يتتە دىلار. عربلار فارس مەلىكىتىن تاماما ضبط ايدوب، روم مەلىكىتىنىڭ الورغ قىسىپىنە استىلا قىلدىلار. روملار قوللارنىدە قالغان مەلىكىتلەرنىدە خوفىگە تشوب شونى صافلارغە اصلاح ايدىرگە كرىدىلار.

شوقنىڭ الورغ قىسىمى مسلمانلار قولىنە كىرگەچ، آنلار بو يرلەرگە ھاكىملىك ايدوب اھالىسىنى بىر سوزگە جىيىب منتظم بىر ملت ھالىپنە كىلتىردىلار، ھوددارنى بىر بىرىنىدە باقىنلاشدىردىلار. فوق العادە ترقى ايتىدىلار، ايسكى و سوڭقى تارىخلاردا مئلى بولمىغان روشدە شوق كوتەرىلدى، ترقى ايتىدى.

اسلام ظهورىدىن الك، شوقلىلارنىڭ نھرىن آراسىدە وشول تېرەلردە نشأت ايتىكان آشورى، بابىلى، فىنىقى و مصرى لرغە باشقەلرىنىڭ تلىگە آلوب سوپلەرلىك اشلرى بولمىغان ايدى. بو دولتلار روما دولتىدىن الك منقرض بولغان ايدىلار، اسلام ظهورى وقتىدە شوق دولتلارنىڭ فارس گە باشقە دولت قالمىغان ايدى. شوقنىڭ باشقە اورنلرى ھوما الورغ قارانغولق ھالىدە، اثرىز خېرىز غىلت اويقوسىدە ايدى. اسلام كىلوب شوقنى اويغاندى، ترقى قىلدىروب معرفتى مەنىپىلى منتظم بىر ملت قىلدى. اسلام واسطەسى بىرلە كوتارلىگان مەلىكىلەرنىڭ مشھورلرى اوشبولردى:

(كىلەچك ھىددە)

بدعت و خرافات

علاوہ

بدعت و خرافات مقالەسىنىڭ آخىرىدە جن (شىيطان) ھىندە بعض ملاحظەلەرنى يازغان ايدى.

حاضرندە ھول ھقەدە امام فزالی نىڭ اعيانە ھلومىندىن آلوب بەئىز
مەھم تەقىقلار بازارمىز:

جن (شېطان) وفرشتە نىڭ بارلىغىدە ھېچدە شېئە بولمى. ھەر ھەمم
اوزىنىڭ اھوالىنە كوز سالسىە مۇنى بىك آچق بىلەپكەر.
كوڭلگە تورلى اوبىلر توشە. بۇ ھەر كىمگە بىك معلوم نۇرسە. ھەر
اشنىڭ باھى ھوندى كوڭلگە توشىكان اوبىلر بولادىر. باشدە كوڭلگە
كىلەدە مۇكرە شول اشنى قىلورغە رەبىت قوزغالا، رەبىت دىن سوڭ ھەزم
ھەزىمىن سوڭ نىت، نىتىدىن سوڭ بالفعل اش كىلەدەر. مۇنە شوندى
كوڭلگە كىلگان اوبىلر اىكى تورلى بولوب بىرسى شر اىكنچىسىدە
خېردەر. بو بىر بىرەينە خلاف بولغان اىكى اوبىنىڭ البتە اسملرىدە باشقە
بولوب خېرگە باعث بولغان اوى الھام دىب وشرگە باعث بولغانىدە
وصومە دىب آنالا. بو اىكى بىر بىرەينە خلاف اوبىلر نىڭ يعنى الھام ايلە
وصومە نىڭ البتە اوز اوزارىنە آيرىم سىبىلرىدە بولورغە تېئوش. زىرا
اللە نىڭ عالمىدە مۇتنى شولاي مۇسبىلر اسبابقە مۇرتىب بولالار. مۇنە بىر ايو
اوت يافتىسى ايلە يافتورمە اما توشەملرى توتۇن ايلە قارالسە بو يافترو
ايلە قارالونىڭ اوز باشىنە آيرىم سىبىلرى بارلىغىن بىلەمىز، شونىڭ كېيى
ھوڭلنىڭ نورلانوى وقارالووبىنىڭدە اوز اوزلرىنە آيرىم سىبىلرى
بولورغە تېئوش. ئەنە فرشتە ايلە جن (شېطان) شول اىكى سىبىننىڭ اسملرىدەر.
ياخشى اوى نىڭ سىبى فرشتە دىب وناچار اوى نىڭ سىبىدە شېطان دىب
آنالادىر. كوڭلنىڭ الھامنى قىلغە مستعد بولوى توفىقى دىن وھوسەنى
قىلغە مستعد ايدە افوا وختلاندىن كېلەدەر.

كوڭل اصل بارانلىشىدە فرشتە اثرلرىدە شېطان اثرلرىدە قبول
اينەرگە صلاحىتىلى اورتا بىر ھالەدەر. بىندەدە آرزو بار، شەھوت، آچو،
قوسىزلىق، طمع وھول امل كېيى بشرى صفتلر بار، ئەنە شول صفتلر
شېطانغە قورال بولادىر. بىندە بشرى صفتلرىنە خواجە بولا آلماسە بەلكى

اوزى انارغە تابىم بىر حالگە كېلسە شول وقت اول چېكىن چغوب
كېتە، آنڭ كوڭلىنە ھەر تۈرلى بوزوق اوپار توشە. ئەنە شول بوزوق
اوپار وسوسە وآنڭ كوڭل گە توشۇپنە سبب دە شىطاندىر.

اگر بىزە آرزولارن تىزگىنىز يېبەرەسە، بىشىرى صفتلر ھەر اوزىنە
خواجە واوزن انارغە اسير قىلمايسە آنڭ كوڭلىنە ياخشى اوپارغەنە كېلە،
بوزوق اوپار يەنى وسوسە دن وآنڭ سببى يەنى شىطاندىن قوتىلەدر. لىكىن
ھېچ بىر كوڭل بىشىرى صفتلردن خالى بولماغانلىقىدىن شىطان وسوسە سىندىكە
امېن بولا آلەمدىر. «ھەر كىمڭ شىطانى بار» دېمىكە شول مەنى گە راجەدىر.
ھەر حالدە كوڭل گە بىر نرسە كېلسە آندىن آلدە كوڭلدە بولغان
نرسە كوڭلىن چغەدر. شونلىقىدىن شىطاندىن قوتلو اوچوندە كوڭل گە
ياخشى نرسەلر كېتىرورگە كېرەك. مونڭ ايڭ اشانچلىقى اللەنى ذكردىر.
خدانى ايسكە توشرو، شىطانى اوپلارنڭ بارىدە كېسەدر. «أعوذ بالله من
الشیطان الرجيم» شوڭا اشارەدر.

آرزولر آدمڭ ايتىنە قانىنە ارالاشقان كېى شىطانڭ سلطە سىكە
آنڭ ايتىنە قانىنە سىرايت ايتكان و كوڭلى بار باقىدندە چولغاغان. شونلىقىدىن
پېغەبىرمز «شىطان آدمڭ قان بوللرندىن بورى آنڭ يوللر ھەر آچلىق ايلە
تارابتىڭز» (۱) دېمىشدر. زىرا آچلىق شىطانڭ قورالى بولغان آرزونى
صندىرە، بو بىك آچق معلوم نرسە.

مۇنە ايندى معلوم بولدى كوڭل گە ھەر وقت ياخشى وپامان ايكى
تۈرلى اوى كېلوب تورا ھەر اول ايكى اوى نڭ ايكى تۈرلى سببىكە البتە بار.
ياخشى اوى الھام وآنڭ سببىدە فرشتە وپامان اوى وسوسە وآنڭ
سببىدە جن و شىطان اتالا. ايندى بو قدرى آچق معلوم بولغان
صوڭىدە «اول شىطان نېندى ذات جىسىمى يوقى؟» كېى بىچىلر ضرور نرسەلر

(۱) رواه الامام احمد فى مسنده.

توگىل. آندىن بەت ايتوب شىغلەنو كېيىنە جىلان كىرگان كىشىنىڭ شول جىلانىڭ قوتلو ياغىن قارامىنچە جىلاننىڭ توشىدىن، شىكلەندىن، اوزونلىغىدىن وياتىپاغىدىن بەت ايتوب شىغلەنووى كىيى قىلسىز بىر حىركىت بولور. ياوز فەللىرگە باعت بولغان بوزوق اويلىرنىڭ بارلىغى بىلەن. آنىڭ البىنە جىبى يەنى شىيطان بارلىغىدە معلوم. بىس آندىن نىچەك قوتلورغە، آنىڭ ايلە نىچەك سوغىشورغە شوى قاينورنورغە كىرەك.

الله تعالى كلام شىرىفدە كۆپ اورىدە شىيطاننىڭ دشمانلىغىنى سويلەيدىر، بىندەلەر كوگىلگە بوزوق اويلىر صالحى دشمان بارلىغى بىلسونلار واندىن صافلانسونلار اوچون.

بىزگە دشماننى اوزمىزدىن دىفع قىلو ايلە، آنىڭ بىزگە قارشى بولغان قوراللىق سىندىرو ايلە شىغلەنو كىرەك. آنىڭ اصلىنى نىسبىنى تىكىشىرو بىزگە ضرور نرسەلەر توگىل. شىيطان وفرشتەلرنىڭ ذاتى صفت و حقىقتلىرى بىزگە باشرىن نرسەلەر. بىزگە شونى بىلورگە تىبوش كە: كوگىلگە كىلگەن اويلىر اوچ تورلى بولا: بىرى قىطعا ياوز فەللىرگە باعت بولا بوسى وسوسە ۲ نچسى قىطعا خىرگە باعت بولا بوسى الهام ۳ نچسى ابكى ارادە بولا. فرشتە الهامىدىن بوقسە شىيطان وسوسە سىندىنى اچق بلىدى. ئەنە شونى آڭلاو بىك آور، كۆپ كىشى شونىڭ ايلە ھلاك بولا. كۆپ ياوزلىقلار پاخشىلىق صورتىدە كورنوب آلداب خراب ايتىلەر. (امام غزالى مونى مىثال ايلەدە ابضاح قىلەدر.)

مىدەب كە تەصىب، مىخالفلىرگە حىقارت كوزى ايلە قاراو لىرىدە شوشى جەلەدىن صانارغە بولا. امام غزالى ئەيتەدر:

«مونىڭ ايلە عابدلىردە فاسقلىردە ھلاك بولا. كىشىگە طەمن قىلو، كىشى ھىبەتلىگەن تىكىشىرو آدمەدە طەبىئى بىر صىفتىر. ايندى شىيطانى اوى ايلە شول اشىن حق دىيدە اوبىلامە طەبىئىيەدە موافق بولغان بو اش بوتونلاى كوگىلگە لذىلى بىر نرسە بولوب كىنە. بوتون ھەنن مىنن مىنن قىلوب شونىڭ

ايلا شغللەنە باشلى. شونڭ ايله شادلانا. دىن اوچون سعى قىلەم دىب
 ظن ايتە. حالنكە شىطانغە ايلرورگە سعى قىلە. بر نورلىسى «حضرت
 ابوبكر ارتق» دىب طالاشقان بولا، ئە اوزى حرام آشى، فضلە وياالغان
 سوزلر سويلى وەر نورلى بوزوقلقلر قىلە. حضرت ابوبكر آنى كورسە
 ايك دشمانى بولور ايدى. ابوبكر حضرتلر سوبگاچ آنڭ سىرتندە
 بولو نبوش. ۲ نچسى حضرت على گە تعصب قىلغان بولا، ئە بوتون
 سىرتى على رضى الله عنه سىرتنە خلاف بولا. صكرە بىنە كوكللر بىنە ئەللە
 نىندى شىطانى اويلر كىلە. برسى «حضرت ابوبكر وعهرنى سويوب
 اولگان كشى نەوغغە كرماز» دىب اويلى ۲ نچسى «علىنى سويوب
 اولگان كشىگە خوف بوق» دىب خياللەنە. حالنكە پىغمبرەز اوزندن
 بر كىسەك بولغان حضرت فاطمەغەدە اوز على ايله گنە قوتلاچاغن
 سويلا گان ايدى. شافعى، ابوحنيفە، مالك، احمد وغير اماملرغە تعصب
 كورساتوچىلردە شوشى حكمدەدر.

عوامنىڭ وعلمدە نىبەرى بولماغان ذاتلرنىڭ اللهنىڭ ذاتى صفاتى
 وغير عقللرى ايرشە آلمانغا مسئلهلردە اوى يورتىكان بولولرىدە
 شوشى ياخشى يولدە يور و صورتندە يامان بولغە كروب كىتو جەلسندىر.
 اول اوزى شادلانوب يورى، شول ائمن معرفت و بصيرت دىب اويلى،
 اوزن زىرەك و عقللى صاناب قووانا. شولاي صاى علمى اباە تىرەن
 مسئلهلر گە كروب بوتونلاى صاتاشوب بىتەدر.

محمد حنفى مظفر.

الجدفى الهزل

تارىخ ادبانغە درج ايدلمك ئوزرە يازىلغان ايدى دە...

«عقل سليم» دىم. بوڭا سبب توبەندە يازىلاچقى بىرونغەدر كە

اور نيز راق بولسده بازوب كبتك بولدم.

راويان اخبار و نافلان آثار مولاي روايت ايدر لر كه خالقى نك
كله مى بولغان عقل بشر بر آفانارسز، ايشيقسز اولارق «انا المستقل»
دييب بيك كوب نجر به لر صو كنده ييرنك يياريم نو گارهك بولوبن
صو كره لرى بوتون نو گارهك (يعنى طوب كى) و عالم نك مركزى
و نوزه گى بولوب قوباش و امثال نك، شه م تيرولى او هوشقان كوبه له كلر
يا كلبخ، اوزلر ينه لوزگو، غير قابل الخرق سما ديپولگاره و بر بر لر ينه
آسانسور لر بر له مر بو ط رياسه لرده، يير تيرولى نو گارهك، نو گارهك
مه يل نك كلر ينى «أدلة رياضية و فنيه» بر له اثبات ايدوب كور ستدى دى.
غلط حس بولو احتمالى أدلة رياضية قاشنده ساقط ايمش.

وقتاكه مسلمانلردن بر طاقم آرسطو پرور و عقل فروش عامما
«تقديم العقل على النقل واجب بالعقل» قاعده سين بطريق الالهام «اهل
النار» دن سانالغان واصل آشا استحصال ايديلر، اشلر گلدای بولدى دى.
چونكه بونلر دينده بيك منعصب ايديلردى. يونغار يده غى «حقايق
ثابته» نك قرآن ده كبلگان (والشمس تجرى له مستقراها، والليل نساج منه النهار،
كانتارتقا) و اوز گه لر كى آيات كرىمه گه عدم مطابقين كوروب بيك
كوبنديلر و آيتراشفه قالديلردى.

آرالريندن رزه بروه كره گى بونلر يندى اونتلقلرى «عقیده منجيه» نى
خه تر لر ينه توشروب گرچه «زمان اجتهاد منقرض» بولسده، بو آيتارنى
حقايق ثابته گه تطبيق ايدو نيوشلگين بيان ايدى، چونكه بنى بشر گه
نقلا ايريشودن باشقه بر قباحنى كور يلمه گان كلام الله قرآننى يار
و آغبارنك مسخره مى بولودن بولوب الاچق بر دنبر يولنك شول تطبيق
اصولى بولغانين و بو تطبيقنك اجتهاد انقراضينه منافی بولماغانين ده اثبات
ايدى دى، بو كا اعتراض ممكن تو گل ايدى دى. بناء عليه «اهل العمل
والعقد» دن بولغان شولوق مجلسده «نقل عقل غه مخالف چقغانده، نقل
عقل غه و مقتضای عقل غه كوره تاويل ايديلور» قاعده مى «بطريق الاجماع»
عقیده منجيه گه تفرع فيلوندى دى.

وئناكە «مجتهدىن كرام» نو ظهور ايتدى. دفعا اللطعن وحفظا
لكلام رب العالمين، نقل غير ثابت نى يوغار يغى حقائق ثابتە گە تطبيق
ايدوب دە فويديلردى. تطبيق وتاويل رو وئىلار يىدىن بر تور ين يازمام،
يىنوشور.

(والشمس تجري لمستقر لها...) آيت كرىمە سىندە گى «المستقر لها» نى
«پەكى» بر لە فروب تا شىلا دىلردە، الله بر كەبە اورنىنە دىگر بر سوز
ذكر ياكە رسول الله وحىنى يا كلوش ايشوتىكان دىب «حسن ظن»
قىلروب، «لر بلسە لها» نى يازوب فويديلردى. حول الارض دىگانى عقلاغە
خفى تو گل دىدىلر. گاهە هر وف شرطىبە تقدير مى كىد و بو گنا نقل اوزوك
قدرناە دىب «حسن الاشارة» قىلروب بر آنوم دە ايكى فوش طوتدى
دىدىلردى. ماضى نىك، مضارع معنا منك فوالانلوى عند الفصحا كثير الوتوعدر...
دىب بر ياندندە جوابسىز قالماي اچقلىر بن «عبن اليقين» كورەتدىلردى.
منه شولاي ايدوب بىك بر ك ايكى قاعدە كەبە كوله گە سىندە محكم
وتبديل تاويلدن پاك كلام الله...

استغفر الله استغفر الله. چونكە تە گرىمەز «عزيز حكيم» والراسخون
فى العلم دىب استىناتى قىلروب ئەيتىكان، ئەى بوقلا... انه شول تاويلدن
پاك كلام الله بايتاق چاقلىر مسخرە عقول بو اودن مصون بولوب طوردى.
چونكە يىر تو گارە گىنىك قىلى توشىندە گنە بولسىدە، عقلنىك اشلىكلىدىگى
وتجىدى آرقاسىدە بر حقايق ثابتە آلاغە چىقىدىسە دررەو تطبيقچىلر
اشكە كرىشەلر ايدىدى. شونىك سارتىن «تطبيقات مجموعەلرى» دە
مىدانغە كىلدى. حتى زمان اجتهادنىك انقراض تابماغانىن كورسەتوب
تطبيق اصولىنىك لايدىمەنە بولغانلىغىن اثبات ايتىكان و بور وئىغى «احمقلىر» نىك
دىندى «تخفيف» ايدوب يازدىقلىرى مبطل الشرىعە «حىلە شرىع» كىتابلرىنە
مىدان اوفور كىتابلر طوغدىدى. شو گنا كورە بولسىدە كىرەك حكىم بصبر
(اولم بر الانسان انا خلقناه من نطفة فاذا هو خصيم مبين) دىگان.

وقتاكە غالبە، اينكويز بسببوع مەككە سەندىن چەغوب سەب سەۋىتى
 طولوب تاشوفانغە، يەرگە آباقى بىر لە بىر تېپىدى دە «قوياش تېرەلى ئەيلە نوچى
 يورۇچى سەين يىت سوك» دېيىپ ئىسەچى آواز بىر لە فەقەردى دى. مەنە
 شۇندىن قوت اوچرەچ بىر زىلە پىدا بولدى. بىزنىڭ تەبىئەتچى آيىلەرنىڭ
 غەير قەبل الجرح بولغان «ادلە» رىياضىيە» لىرىن غەير قەبل الاعتراض
 عقللىرىن، اوزوكلو حقائق ثابتە لىرىن زىر وزىر كىتروپ نەقل بىر لە
 عقلنى تارتوب سوز بى ياقىنايتقان و بىر بىر يەنە بىر كەتكەن تەبىئەتنىڭ اىنچە
 جىللىرىن چاتور دە جوتىر اوزدى دى.

مەنە تاۋىلچىلار مەز جىرتىدىن آيتراشقە توشىدىلەر. اوچونچى تا بىر تەبىئەتچى غە
 كرىمە كچى بولغانلەر ايدى دە آرالىرىدىن اىز گورەگى «بو اوچونچى
 جىمىزنىڭ دە اوزولماۋىدىن و دورىدىنچى بىر تەبىئەتچى قە حاجت توشماۋىدىن
 نىچوك امىن بولامىز، بىزنىڭ عقل دىگان نىسە مەز «كل بوم هو فى شان»
 يىت» دىگان عقلى بىر اعتراض بىر لە ايدى شىللىرىن جىرت چوقورىنە
 توشورگاندىن توشوروب اوزى آنلىر آراسىدىن سىكروب چىقىدى دى.
 مەنە شۇندىن سوك اوز گەللىرى دە شك و جىرت دىياسىندە فالودىن اوركوب
 ھىر بىرى طاغلىلەر و اوچ يولغە كىروب اوچ فرەقە آلانغە فوئىدىلەر دە
 «متفرق امنى الى اثنين و صبعين...» نى الى خمس و صبعين بىنكر دىلردى.
 (١) فانسىر واتورلر = حافظە كارلر. ھىر ايكى قاعدە گە كىرايتىدىلەر دە
 بىن الناس مەداۋل و معروف و اوز گەلرچە «اسرائىلىيات» دىن عبارت
 بولغان اعتقادقە بابوشىدىلردى. بونلر دە اوزلر يەنە كورە بىر «چىقماز سوراق» غە
 كىردىلردى. كلام اللەغە استفادە و استنباط اوچون دە ھىم تاۋىل و تەرىقى
 اوچون دە ياقىنلاشونى ياساق ايتىدىلردى. بىرنى دە «وھو بىسطة الرزق لمن يشاء»
 دلالتى بىر لە اشياۋلىق كوك تىپ تىگىزدىدىلەر، سابىق مەنھەدىن كىرام
 و متكىلىپىن عظام نىگنە ئىدىنە، و اوز قاراشلىرى بولسە، و نىگنە
 ايماندىسە جەلەسى حق و طوھرىدىر بىاللە...! دىيىپ بىپچات باسدىلردى.

(٢) رادىقال و مەجددىن فرەقە سىدىر، كە بونلر اولگى دىنلرنىڭ محتاج

بولد فلری ره دور ماغه چاغش دیر و ب بزم دینم زده آنی کیره کسنه بولورغه
تیوش دیگان «دلیل قیاسی» نی (ان الله یبعث فی رأس کل ساعه من یجدد...)»
حدیثی برله نغندیلردی.

بونلر نك مدار اعتقاد لری بوغار یدیه فی ایکی قاعده بولوب لوز ونغلری ده
«کلهم فی النار الانحن اصحاب النأویل والنطریق» در. ناسخ و منسوخ
نوسقالنده امام صیوطیلر برله برگه بولوب فرآنده «آدلاغان سایون»
بر ناسخ و بر منسوخ بولورغه تیوش ایدی. جونسز نقل، انسانلرغه حقائق
ثابتیه نی بیان اینه دیک کی اینکان قدر یسین ده «آدم آقلالی» سویله مای،
بو کون سویله گانین ابرته که جرح و نقض ایدوب، تیک خیر چی قابچو غیبه
اوخشانلقان و باش ئه بل ندر لک ایدوب بتر گان شونده دیب بر تورلی
مختار یلق طوتالر ایدی دی. بناء علیه بو طائفه به له کایگنه بر حقیقت ثابتیه
کور دیمی در ره و آنی نأویل و نطریق فه جیلکونه ایدی. عقل تابقان
نرسه مطلقا حقائق ثابتیه دن بولدیغی کی حدیث ده خبر بیر یلدیگی اوزره
قیامت یاقینایغاچ هر بر «شمس حقیقت» مغرب طرفندن طوفاچق بولغانغه
آنلر طوشه ماسنده توقفنی یا که نیکشروب جنتکلر ماتاشونی ده عبث
اعتقاد ایدلر ایدی دی. سوکفی چافلرده بو فرقه ئیه رچنلری شافدای
کو به یدی دی.

(۳) معتدل و اورنا فکر لیلر در، که عقیده لر بنگ کو بیسی ظاهر یون -
نکینه یاقیندر. بونلر عقلغه تیوشلی بر درجه بیرهلر و ئلوغ احترام کور -
سه تهلر، و آنی الله دن بر چاتقی و کلمه بولوب انسانغه مابه الامتياز
اولارق بیر ولکان دیب اعتقاد قیلالر ایدی دی. بناء علیه آنک تجاوز
عن الحد فیلوبین و کیرته دن سیکرو بین تجویز اینه دکلری کی خالق
اعظمی حقنده «سبعانک ما اعظم شانک» دیر، و آ کلاب بتوره آلامدیغی
حقیقتلرده ده «سبعان من تعبر فی صنع العقول» دیب توفی ایدر ورلر هل آنک،
نتیجه ده «هزبز حکیم یا کلوشدی یا که بلمه دی» دیمکن اوزگه معنای
بیرمه گان سو دیکه نوشوبین احتمال ده طوتما یلر ایدی دی.

يوسفار يدهنى ايكى قاعدەنى تانيمايلىر بلكە انى، دىن الاھى نىڭ
 بىقى آڭلانماغانى سارتىن قوبولغان ابطال الشرع والدين قاعدەلىرىدىن
 دىدىلىر. نفلونى بحكم العقل عقلمغە تەقدىم ايدوب رسول الله نىڭ قرآن
 سىندە، ئەرزىلەپ ياندرب بىردىكى «پىروژەقتور» آيدىنلغندە ساھە
 عقلدە اجتهاد ايدەلىر وبنى بشر ياھاگانى چاقلى تاغى ياشاسەدە، علم
 حكيم نىڭ عجائب قدرت وبدائع كائوناتىدىن عبارت بولغان بو آلانىڭ بىر
 قىرىندىن دىگر بر چىگىنەچە يوروب بىرماز دىب اشانەلىر ايدىدى.
 وجود واجب الوجودنى آڭلار اوچون دە ئەنستە نقت و فطرت يىتوشور،
 هزىز حكيم انسان عقندە «خلقە ئىم ھدى» دىگان و جاھلىت دورى
 وحشىلرىنەدە توحىدنى كورستىكان دىلىر ايدىدى.

بونلردە «شمس حقيقت» نىڭ غىرىدىن طوغوى ياكە طوغغان بولوى
 احتمالىن رد ايتەدىلىرى. تىك بونىڭ قورى «بالتراوقغندە» بولمايىنچە
 چىندىن دە حقيقت قوباشى بولغانىن بلورگە تىوش دىرلىر و عقلمىز اڭلاب
 يىتمەگان مسئەلدە، توشنوب بىتە المادىغى حقيقتلردە تونق وانتظارنى
 مىلك ايدىنىمىشلىر ايدىدى. چونكە بونلرچە كلام الله بولوى ثابت
 بولغان نقولنىڭ بىرگنە حقيقت ثابتەگە مخالف بولوى دە مستەھىل ايدى؛
 گرچە صورة و ظاهرا مطابق بولماغان كىبى بىر مسئەلە كورىنسىە بىلە قصور
 كور عقلمە بولاچقىر دىلىر ايدىدى.

بونلر، منە «عقل سليم» نىڭ كورستىدىكى وپىروژەقتور ساپەسىندە
 كوردىكىز طريق مستقىم شولدىر دىب بىك نى اشانوبلە اشانالىر ايدىدى.
 بو طائىفەنىڭ تابعلرى ئىلى بىك كوب بولماسەدە بارا بارا تىكى فرقىلرگە
 غلبە چالاچق درجەدە ارتوى اومولماتدە ايمىش. فالله اعلم واحكم
 منە راويلر نىڭ روايتى شونىدە بىتىدى. مېنىم يوسفار يده «عقل سليم»
 دىپوم شول حكايەگە اشاره قىلوب ايدى.

ابراهيم

والله اعلم واعلم

قزاقده ۱۵ كونده بر چقا تورغان دینی، ادبی، علمی و سیاسی

الذیور والاکد

مجله سینہ ۱۳۳۵ سنہ ایچون مشتری دفتر آچلدی.

آبونہسی	بر یلق	۳ صوم	
	یارم یلق	۱ »	۵۰ تین.
	نسخہسی	—	۲۰ تین.
	پوچنه ایله	—	۲۲ تین.

اداره گه یبارله چاک خط و آبونہلر بو آدریس برله یبارلور:

Казань,

Ред. жур. „Динь-ва-Адабъ“.